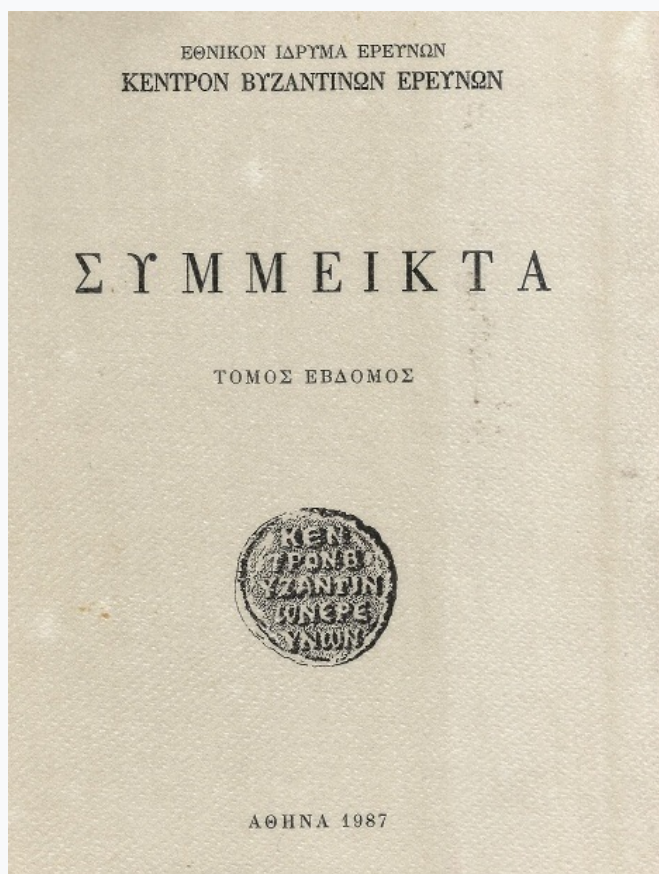

Byzantina Symmeikta

Vol 7 (1987)

SYMMEIKTA 7

Ἡ Ἁγία Εὐφημία στὶς σχέσεις παπῶν καὶ αὐτοκρατόρων

Ελεωνόρα Σ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-ΓΑΛΑΚΗ

doi: [10.12681/byzsym.710](https://doi.org/10.12681/byzsym.710)

Copyright © 2014, Ελεωνόρα Σ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-ΓΑΛΑΚΗ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-ΓΑΛΑΚΗ Ε. Σ. (1987). Ἡ Ἁγία Εὐφημία στὶς σχέσεις παπῶν καὶ αὐτοκρατόρων. *Byzantina Symmeikta*, 7, 59–75. <https://doi.org/10.12681/byzsym.710>

Η ΑΓΙΑ ΕΥΦΗΜΙΑ ΣΤΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΠΑΠΩΝ ΚΑΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ

Ἡ ἔξαρση τοῦ εἰκονομαχικοῦ διωγμοῦ στή διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου Ε' (741-775) ἀφοροῦσε ὄχι μόνο τή διώξη τῶν μοναχῶν καί τὸν ἀφανισμό τῶν εἰκόνων, ἀλλὰ καί τήν κατάργηση τῆς λατρείας τῶν λειψάνων. Σύγχρονες καί μεταγενέστερες πηγές ἀναφέρονται πολλές φορές, ὄχι χωρὶς ὑπερβολή, στίς διώξεις, καί μιλοῦν ἀόριστα γιὰ τή μανία τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου Ε' νὰ ἐξαφανίσει τὰ λείψανα τῶν ἁγίων¹. Ἡ μοναδική, ὅμως, περίπτωση ποὺ γίνεται λόγος γιὰ τήν κατάργηση συγκεκριμένης λατρείας λειψάνων εἶναι αὐτὴ τῆς ἁγίας Εὐφημίας: *τοιούτον γοὺν τι καὶ εἰς τὸ τιμαλφέστατον λείψανον τῆς πανευφήμου μάρτυρος Εὐφημίας ὁ ἀνόσιος βασιλεὺς διεπράξατο βυθίσας αὐτὸ σὺν τῇ λάρναι*². ἀναφέρει ἡ χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη.

1. Ὁ συμβολισμὸς τῆς ἁγίας Εὐφημίας. Οἱ πηγές.

Ἡ ἁγία Εὐφημία μαρτύρησε στή Χαλκηδὼνα στίς 13 Σεπτεμβρίου τοῦ 303 ἢ 307 καί στὸν τόπο τοῦ μαρτυρίου της ἀναγέρθηκε ἡ μεγαλόπρεπη βασιλικὴ στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 4ου αἰώνα, ποὺ στέγασε τὰ λείψανα τῆς ἁγίας καί περιγράφεται μὲ ξεχωριστὴ λεπτομέρεια ἀπὸ τὸν Εὐάγριο³. Ἡ μεταφορὰ τῶν λειψάνων τῆς ἁγίας ἀπὸ τὸν κατεζοχὴν τόπο τῆς λατρείας της, τὴ Χαλκηδὼνα, στὴν Κωνσταντινούπολη καί συγκεκριμένα στὴν ἐκκλησίᾳ τῆς ἁγίας Εὐφημίας στὸν Ἰππὸδρομο, ἔγινε κάτω ἀπὸ ἄγνωστες συνθῆκες, ἀλλὰ ὄχι μετὰ τίς ἀρχές τοῦ ἑβδόμου αἰώνα⁴. Τὰ ὅσα παρέμειναν στή Βασιλεύουσα, ὥσπου ὁ Κων-

1. *Πανταχοῦ μὲν τὰς πρεσβείας τῆς ἁγίας παρθένου καὶ θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων ἐγγράφως ὡς ἀνωφελεῖς καὶ ἀγράφως ἀποκηρύττων, δι' ὧν ἡμῖν πηγάζει πᾶσα βοήθεια, καὶ τὰ ἅγια λείψανα αὐτῶν κατορύττων καὶ ἀφανῆ ποιῶν*: Θεοφάνης, 439 (De Boor). *Καὶ ἅγια λείψανα καὶ βίβλους ἱερὰς πλείστας κατέκενσε*: Νικηφόρου, Ἀπολογητικὸς μικρός, PG 100, στ. 837A. *Οὗτος ὁ θεομισὴς πολλῶν ἁγίων λείψανα κατέκαυσεν, ἀλλὰ καὶ τῇ θαλάσῃ παρέδωκε*: Λέων Γραμματικὸς, 188 (Bonn), Θεοδόσιος Μελιτηνός, 129 (Tafel). *Καὶ τὰ τούτων ἅγια λείψανα τὰ μὲν ἀτίμως καταχωννύς, τὰ δὲ ποιῶν ὑποβρύχια, ἕνα δὲ καὶ ἀποτεφρῶν*: Ζωναρᾶς, Γ' 281 (Bonn).

2. Θεοφάνης, 439 (De Boor).

3. Εὐάγριος, II, 3, 39-40 (Bidez-Parmentier).

4. Γιὰ τὴ μεταφορὰ τῶν λειψάνων στὴν Κωνσταντινούπολη βλ. R. J a n i n, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin. Le siège de Constantinople et le Patriarcat*

σταντίνος Ε' τὰ ἔριξε στὴ θάλασσα, ἐνῶ ταυτόχρονα μετέτρεψε τὸ τέμενός της σὲ ἀρμαμέντον καὶ κοπροθέσιον¹. Ἡ λάρνακα, ὅμως, μὲ τὰ λείψανα τῆς ἀγίας δὲν ἐξαφανίστηκε, ὅπως περίμενε ὁ εἰκονομάχος αὐτοκράτορας, ἀλλὰ ὁ θεὸς ὁ γυλάσσειν τὰ ὁστὰ τῶν εὐαρεστούντων αὐτῷ τὴν διέσωσε ἀκέραιη, μεταφέροντάς την σὲ μιὰ παραλία τῆς Ἀθήνου. Τὰ λείψανα παρέμειναν στὸ νησί τοῦ Βόρειου Αἰγαίου, μέχρις ὅτου οἱ αὐτοκράτορες Κωνσταντίνος ΣΤ' καὶ Εἰρήνη (780-797) ἐπχένεφεραν τὰ λείψανα στὸ τέμενος τῆς ἀγίας στὴν Κωνσταντινούπολη².

Ἡ διήγηση μὲ τὰ ἔντονα μυθικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν τύχη τῶν λειψάνων τῆς ἀγίας Εὐφημίας παραδίδεται ἀπὸ τὸν Θεοφάνη καὶ ἐπαναλαμβάνεται ἀπὸ τὴ χρονογραφία τοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ, τὸ χρονικὸ τοῦ Λέοντος Γραμματικοῦ καὶ τοῦ Θεοδοσίου Μελιτηνοῦ, τῇ Σύνοψι ἱστοριῶν τοῦ Κεδρηνοῦ καὶ τοῦ Ζωναρᾶ³. Ἡ ἴδια διήγηση παραδίδεται καὶ ἀπὸ ἀγιολογικὰ κείμενα, σὲ ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα παρατηρεῖται ἀπόκλιση ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ θρύλο. Ὅπως συμβαίνει στὴ μαρτυρία τοῦ Κωνσταντίνου Τίου (τέλη ὀγδοοῦ αἰῶνα ἢ ἀρκετὰ μετὰ τὸ 815)⁴ καὶ στὸ ὑπόμνημα τοῦ Μακαρίου Μακρῆ (15ος αἰῶνας), ποὺ ἀποδίδουν τὶς ἐνέργειες τοῦ Κωνσταντίνου Ε' στὸν πατέρα του, Λέοντα Γ' Ἰσαυροῦ (717-741)⁵. Μολονότι ἡ διήγηση τοῦ Κωνσταντίνου Τίου προσεγγίζει

Occuménique, τόμ. Γ', Παρίσι 1969², σελ. 120-121. Μόνον ὁ Θεοφάνης (σελ. 95) ἀναφέρει ὅτι τὰ λείψανα μεταφέρθηκαν στὴν Ἀλεξάνδρεια, μνεῖα ποὺ πιθανότατα ἀφορᾷ κάποια ἄλλη ἀγία μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα.

1. Θεοφάνης, 439 (De Boor).

2. Ὁ.π., 439-440.

3. Γεώργιος Μοναχός, Β' 766-767 (De Boor), Λέων Γραμματικός, 188 (Bonn), Θεοδοσίος Μελιτηνός, 129 (Tafel), Κεδρηνός, Β' 15 (Bonn), Ζωναρᾶς, Γ' 281-282 (Bonn). Γιὰ τὰ κείμενα ποὺ μνημονεύουν τὸ μαρτύριο τῆς ἀγίας Εὐφημίας βλ. F. Halikín, *Euphémie de Chalcédoine: Légendes byzantines*, Subsidia Hagiographica 41, Βρυξέλλες 1965, σελ. XIII-XV.

4. Ἡ δεύτερη χρονολόγηση προτείνεται ἀπὸ τὸν Ševčenko (*Hagiography of the Iconoclast Period*, στὸν τόμο *Iconoclasm*, Birmingham 1977, σελ. 124, σημ. 87), ὅπου ἐπισημαίνεται ἐπίσης ὅτι κατὰ τὴν ἐπαναφορὰ τῶν λειψάνων τῆς ἀγίας Εὐφημίας στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα ἀπὸ τοὺς αὐτοκράτορες Κωνσταντίνου ΣΤ' καὶ Εἰρήνη δὲν παρευρισκόταν ὁ χρονογράφος Θεοφάνης, ἀλλὰ ὁ σύγκελλος τοῦ Ταρσίου, Γεώργιος, ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ ὁποῖου ἀντέγραψε τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα: τοῦτο δὲ τὸ θαυμαστὸν καὶ ἀξιογράφων θαῦμα μετὰ χρόνους κβ' τῆς τοῦ παρανόμου τελετῆς σὲν τοῖς εὐσεβεστάτοις βασιλεῦσι καὶ Ταρσίῳ τῷ ἀγιοτάτῳ πατριάρχῃ ἡμεῖς τεθεάμεθα καὶ σὺν αὐτοῖς κατησπασάμεθα ὡς ἀναξιοὶ μεγάλης ἀξιοθέντες χάριτος: Θεοφάνης, 439 (De Boor).

5. Τότε δὴ ὁ πανώλης ἐκεῖνος καὶ ἐναγὴς βασιλεὺς, τόλμη θρασεῖα χρησάμενος, νυκτὸς βαθείας μετὰ τινων τῆς ἀσεβοῦς αὐτοῦ θρησκείας ὥρμησε κατὰ τῶν λειψάνων τῆς πανευφήμου μάρτυρος Εὐφημίας, βλ. Halikín, ὁ.π., σελ. 88.— Καὶ ὁ Μακάριος Μακρῆς ἀντιγράφοντας περιληπτικὰ, ἀλλὰ μὲ ἔντονο ρητορικὸ ὕφος τὴ διήγηση τοῦ Κωνσταντίνου Τίου: (Λέων ὁ Ἰσαυρὸς) κατὰ τοῦ πανιέρου καὶ παναγού τῆς πανευφήμου σώματος ἐκμανεῖς καὶ οὐκ ἔχον ὅπως ἀφανισμῷ καὶ φθορᾷ προφανῶς αὐτὸ ποιήσεται ἐκδοτον, βλ. Halikín, ὁ.π.,

χρονικά περισσότερο τὸ γεγονός, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι κύριος ὑπεύθυνος γιὰ τὴ ρίψη στὴ θάλασσα τῆς λάρνακας μὲ τὰ ὅστα τῆς ἁγίας Εὐφημίας ἦταν ὁ Κωνσταντῖνος Ε' καὶ ὄχι ὁ πατέρας του. Σύμφωνα μὲ τὴ σύγχρονη ἔρευνα, τὸ ἀρχικὸ κείμενο τοῦ Κωνσταντίνου Τίου ἔχει ὑποστῇ ἀλλοιώσεις καὶ ἔχει γραφτεῖ ξανὰ ἀπὸ κάποιον μεταγενέστερο ποὺ δὲν τοῦ ἦταν ἐπαρκῶς γνωστὴ ἡ ἐποχὴ τῶν δύο πρώτων Ἰσαύρων αὐτοκρατόρων¹. Ἔτσι, ἀποδίδονται στὸν Λέοντα Γ' δραστηριότητες τοῦ διαδόχου του, ἀφοῦ ἡ βασιλεία τοῦ πρώτου εἰκονομάχου αὐτοκράτορα θεωρεῖται ὅτι εἶχε προπαρασκευαστικὸ χαρακτήρα γιὰ τὴν ὅλη μεταρρυθμιστικὴ κίνηση τῶν Ἰσαύρων². Ἡ διεξαγωγὴ τῶν εἰκονομαχικῶν διώξεων, στὰ πλαίσια τῶν ὁποίων συγκαταλέγεται καὶ ἡ κατάργηση τῆς λατρείας τῶν λειψάνων, βαρύνει περισσότερο τὸν Κωνσταντῖνο Ε' ἀπ' ὅτι τὸν Λέοντα Γ', δεδομένου ὅτι ἡ διαδόμπευση μοναχῶν, ἡ μετατροπὴ μονῶν καὶ ἐκκλησιῶν σὲ στρατῶνες, οἱ γνωστὲς «κοινώσεις», εἶναι ἐνέργειες ποὺ ἐγιναν μὲ τὴ σύμπραξη τοῦ στρατοῦ στὴ διάρκειά τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Ε'. Ὁ στρατός, πρωτεργάτης στὶς εἰκονομαχικὲς διώξεις, μέσα ἀπὸ μιὰ διαδικασία ποὺ εἶχε ξεκινήσει ἀπὸ τὸν Λέοντα Γ' καὶ ὁλοκληρώθηκε ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Ε', ἐπιβλήθηκε στὴ βυζαντινὴ κοινωνία τοῦ ὀγδοοῦ αἰῶνα³, ὑποσκελίζοντας τὴν παραδοσιακὴ ἀρχουσα τάξη. Πραγματικά, ἡ τελικὴ ἐπικράτηση τοῦ στρατοῦ ἐπέφερε τὴν ἀναπόφευκτη ἀνάμεσα στὸ στρατὸ καὶ τὸν κλῆρο σύγκρουση, ποὺ ἐκφράζεται μὲ τοὺς εἰκονομαχικοὺς διωγμοὺς⁴.

Ἡ λατρεία τῆς ἁγίας Εὐφημίας, γιὰ τὴν κατάργηση τῆς ὁποίας κατηγορήθηκαν ἐμπαιστικά, σύμφωνα μὲ τίς πηγὲς ὁ Κωνσταντῖνος Ε' καὶ λιγότερο ὁ Λέων Γ', ἦταν εὐρύτατα διαδεδομένη σὲ Ἀνατολὴ καὶ Δύση⁵, ἐνῶ ἡ σύγκληση τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (451) στὴ βασιλικὴ τῆς ἁγίας στὴ Χαλκηδὸνα προ-

σελ. 177. Ὁ Θεόδωρος Βέστης στὸν ἐγκωμιαστικὸ λόγο του ἀναφέρει ἀόριστα: τὸ ἱσταντικὸν ἐκείνο θεοστυγὲς βλάστημα (Halkin, ὁ.π., σελ. 136), χωρὶς νὰ διευκρινίζει γιὰ ποιὸν ἀπὸ τοὺς δύο Ἰσαυροὺς αὐτοκράτορες πρόκειται. Γενικὰ γιὰ τὴν παράδοση τοῦ θρύλου βλ. S. Gero, *Byzantine Iconoclasm During the Reign of Constantine V. With Particular Attention to the Oriental Sources*, Louvain 1977, σελ. 155-165.

1. Βλ. Gero, ὁ.π., σελ. 160-161.— Halkin, ὁ.π., Introduction, σελ. XIX. Πρβλ. ἀκόμα Ševčenko, ὁ.π., σελ. 124.

2. Judith Herrin, *The Context of Iconoclast Reform*, στὸν τόμο *Iconoclasm*, Birmingham 1977, σελ. 15-20.

3. Τ. Κ. Λουγγῆ, *Δοκίμιο γιὰ τὴν κοινωνικὴ εξέλιξη στὴ διάρκεια τῶν λεγόμενων «σκοτεινῶν αἰώνων»*, Σύμμεικτα 6 (1985), σελ. 166-178. Γιὰ τὴν «προβολὴ τοῦ στρατιωτικοῦ παράγοντος» αὐτὴ τὴν ἐποχὴ βλ. Αἰκατερίνης Χριστοφίλοπου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία (610-867)*, τόμ. Β' 1, Ἀθήνα 1981, σελ. 82.

4. Ἐλεωνόρας Σ. Κουντούρα-Γαλάκη, *Κοινωνικὲς ἀνακατατάξεις καὶ στρατὸς στὰ τέλη τοῦ Η' αἰῶνα*, Σύμμεικτα 6 (1985), σελ. 125-138.

5. Halkin, ὁ.π., σελ. X, ὅπου ἀναφέρονται ὅλες οἱ μυθεῖες δυτικῶν πηγῶν γιὰ τὴν ξεχωριστὴ θέση ποὺ κατείχε ἡ λατρεία τῆς ἁγίας Εὐφημίας στὸς σὺλλαβεῖς χριστιανούς τῆς Δύσης.

σέδωσε μεγαλύτερο γόητρο στη μνήμη της. Ἐξάλλου, μὲ τὴν καταδίκη τοῦ μονοφυσιτισμοῦ ἡ ἁγία Εὐφρημία ἀναδείχθηκε προστάτιδα τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τὸ ὄνομά της ἀποτελοῦσε πλέον σύμβολο τῶν ἀποράσεων τῆς Συνόδου.

2. Ὁρθοδοξία καὶ οἰκουμενισμὸς στὴν πρόιμη ἐποχή.

Ἡ Δ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ διατύπωση τῶν δογματικῶν ἔρων γιὰ τὴν καταδίκη τοῦ μονοφυσιτισμοῦ καὶ τοῦ νεστοριανισμοῦ καὶ τὴν κατοχύρωση τῆς οἰκουμενικῆς ὀρθοδοξίας, καθόριζε ἐπίσης τὴ θέση τοῦ πατριαρχεῖου Κωνσταντινουπόλεως στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία, καθὼς καὶ τὴν ἐξουσία τῶν ἐπισκοπικῶν ἐδρῶν. Πρόκειται γιὰ τὸν περίφημο 28ο κανόνα ποὺ ἀναγνωρίζει στὴν παπικὴ ἐδρα τὰ πρεσβεῖα τιμῆς καὶ παράλληλα παραχωροῦσε προνόμια, ἀκαθόριστα κάπως, στὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ ἴσα μὲ τὰ προνόμια τῆς Ρώμης. Ἐπιπλέον ἔδινε τὸ δικαίωμα στὸν πατριάρχη τῆς Βασιλεύουσας νὰ ἑρίξει ἐπισκόπους στὶς δικησεις τοῦ Πόντου, τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Θράκης¹. Τὰ προνόμια ποὺ παραχωρήθηκαν στὴν πρεσβυτέρα καὶ τὴ νέα Ρώμη ἦταν βασισμένα στὴν πολιτικὴ ὑπεροχὴ τῶν δύο αὐτοκρατορικῶν πόλεων, δεδομένου ὅτι ἡ πρεσβυτέρα ἀναγνωριζόταν ὡς ἡ ἀρχαία αὐτοκρατορικὴ πόλις (διὰ τὸ βασιλεύειν ἐκείνην), ἐνῶ ἡ νέα ἦταν τὴν καινούρια αὐτοκρατορικὴ πρωτεύουσα (τὴν βασιλεία καὶ συγκλήτω τιμηθεῖσαν πόλιν). Ἡ διαμάχη γιὰ τὴν πρωτοκαθεδρία τῶν Ἐκκλησιῶν², κατὰ τὴν ὁποία ἡ Ρώμη προέβαλε πάντοτε τὴν ἀξίωση γιὰ τὴν ἡγετικὴ θέση, πῆρε καὶ ἀνάλογες πολιτικὲς προεκτάσεις ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν δύο ἐξουσιῶν, τὸν πάπα Ρώμης καὶ τὸν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα, ποὺ ὁδήγησαν στὴν κατὰ καιροὺς ρήξη τῶν σχέσεων τους.

Ἡ ἀντίδραση τῆς παπικῆς ἐδρας, ποὺ ὑπέβασκε ἤδη ἀπὸ τὴ Σύνοδο τῆς Κωνσταντινουπόλεως (381), ὅταν μὲ τὸν τρίτο κανόνα ἐξασφαλιζόταν στὸν πατριάρχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως τιμητικὴ θέση ἀμέσως μετὰ τὸν πάπα Ρώμης³, ἐκφράστηκε ζωηρὰ ἀπὸ τοὺς δυτικοὺς ἀντιπροσώπους στὴ Ναικηδόνα καὶ λίγα ἀργότερα, ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν πάπα Λέοντα Α' (440-461), ὅταν ἔφτασαν στὴ Ρώμη οἱ εἰδήσεις γιὰ τὴν ὑπογραφή τοῦ 28ου κανόνα. Ὁ πάπας

1. Mansi, τόμ. 7, στ. 445 B-C. - AGO, II, 1, 3, σελ. 88-89.

2. Ὁ 28ος κανόνας ἐπληττε ἐπίσης τὸ γόητρο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξανδρείας, δεδομένου ὅτι αὐτὴ κατεῖχε τὴ δεύτερη θέση στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία, ἐπειδὴ εἶχε ἰδρυθεῖ ἀπὸ τὸν εὐαγγελιστὴ Μάρκο, μαθητὴ τοῦ Πέτρου. Bz. N. H. Baynes, *Alexandria and Constantinople: A Study in Ecclesiastical Diplomacy*, *Journal of Egyptian Archaeology*, 12 (1926), σελ. 145-146 (— *Byzantine Studies and Other Essays*, Λονδίνο 1960, σελ. 97 κ.έ.)— A. Grilmeier - A. Bach, *Das Konzil von Chalkedon*, Würzburg 1951.

3. Τὸν μῦθο Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσκοπον ἔχριν τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς μετὰ τὸν τῆς Ρώμης ἐπίσκοπον, διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν νῆαν Ρώμην: Mansi, τόμ. 3, στ. 560 C-D.

υποστήριζε¹ ότι η ύπεροχή της 'Εκκλησίας θα έπρεπε να βασίζεται στην αποστολική της προέλευση και, καθώς η 'Εκκλησία της Ρώμης είχε ιδρυθεί από τον απόστολο Πέτρο (Sedes Apostolica)², η παπική έδρα ήγειρε άδιαφιλονίκητα δικαιώματα για την απόλυτη ύπεροχή της στις τάξεις της εκκλησιαστικής ιεραρχίας³. Παράλληλα, ο πάπας Λέων Α' ενέτεινε τις προσπάθειές του για να συνδέσει τον απόστολο Πέτρο όχι μόνο με την εκκλησία της Ρώμης, αλλά και με τον ίδιο τον πάπα⁴, θεωρώντας τον αποκλειστικό κληρονόμο του απόστολου Πέτρου⁵ και κατ' επέκταση του Θεού, αφού ο κορυφαίος των αποστόλων ήταν ο αντιπρόσωπος του Θεού. 'Η θεωρία αυτή που εύρισκε τρόπο να αποδώσει στην Παπασύνη την πρωτεύουσα θέση στην 'Εκκλησία, έφερνε σε φανερή αντιπαράθεση τον πάπα και το βυζαντινό αυτοκράτορα, που και αυτός προσέβλεπε δικαιωματικά στην άρχηγία της 'Εκκλησίας⁶. 'Ο βυζαν-

1. P. Th. Camelot, *Éphèse et Chalcedoine*, Παρίσι 1962, σελ. 165-173.

2. M. Maccarone, *La dottrina del primato papale dal IV all' VIII secolo nelle relazioni con le Chiese occidentali*, Le Chiese nei Regni dell'Europa Occidentale e i loro Rapporti con Roma sino all'800, SCIAM 7 (1960), τόμ. Β', σελ. 642 κέ. 'Από την άλλη μεριά οι Βυζαντινοί για να αντισταθμίσουν το αναμφισβήτητο γόητρο που είχε η εκκλησία της Ρώμης δημιούργησαν ένα μύθο, ανάγοντας την αποστολική προέλευση της εκκλησίας της Κωνσταντινούπολης στον απόστολο 'Ανδρέα· βλ. F. Dvornik, *The Idea of Apostolcity in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew*, Cambridge, Massachussetts 1958.

3. 'Ο πάπας Δάμασος (366-381) εισήγαγε πρώτος τον όρο sedes apostolica και θεωρείται ότι έδωσε το αρχικό έναυσμα για την αντιζήλια μεταξύ της Ρώμης και της Κωνσταντινούπολης· βλ. F. Dvornik, *Byzantium and the Roman Primacy*, Ν. 'Υόρκη 1966, σελ. 47.

4. 'Ο πάπας Λέων Α' καυχόταν: *vice Petri fungimur*· βλ. E. Caspar, *Geschichte des Papsttums*, τόμ. Α', Τυβίγγη 1930, σελ. 428, και ακόμα Maccarone, ό.π., σελ. 722 κέ.

5. W. Ullmann, *Leo I and the Theme of Papal Primacy*, Journal of Theological Studies 11 (1960), σελ. 25-51 και ειδικά 30-36 (= *The Church and the Law in the Earlier Middle Ages*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1975, άρ. IV).

6. 'Η παντοδυναμία των αυτοκρατόρων και η αντίστοιχη ισχύς των άρχηγών της Ρωμικής 'Εκκλησίας ανάγεται και σε βιβλικούς συμβολισμούς. Βλ. D. H. Miller, *The Roman Revolution of the Eighth Century: A Study of the Ideological Background of the Papal Separation from Byzantium and Alliance with the Franks*, Medieval Studies 36 (1974) σελ. 82-87. Γενικότερα η γλώσσα του συμβολισμού χρησιμοποιήθηκε από τις βυζαντινές πηγές και ιδιαίτερα από την εικονογραφία και την αρχιτεκτονική για να εκφράσει μιá συγκεκριμένη ιδεολογία. Βλ. A. Pertusi, *Insegne del potere sovrano e delegato a Bisanzio e nei paesi di influenza bizantina*, Simboli e Simbologia nell'alto medioevo, SCIAM 23 (1976), τόμ. Β', σελ. 481-563.— D. Nastase, *Le langage symbolique médiéval et son importance pour les études byzantines*, JÖB 31 (1981), τμήμα 2.1.— Βασιλικής Ν. Βλυσίδου, "Αννας Β. Καρμαλούδη, 'Ελεωνόρας Σ. Κουντούρα-Γαλάκη, Τ. Κ. Λουγγή, 'Ιδεολογικοί σταθμοί της βυζαντινής αρχιτεκτονικής (4ος-9ος αιώνας), Πρακτικά Δ' Πανελληνίου 'Ιστορικού Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 1983, σελ. 187-192.

τινός αυτοκράτορας όχι μόνο ήταν ο υπέρτατος αρχηγός του κράτους του, αλλά και ο προστάτης της Ἐκκλησίας και της ὁρθόδοξης πίστεως, καθώς και ο ἐκλεκτός ἀντιπρόσωπος τοῦ Θεοῦ¹. Εἶναι φανερό λοιπὸν ὅτι οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὸν πάπα καὶ τὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα ἦταν ἰδιαίτερα λεπτές, βασισμένες σὲ μιὰν εὐθραυστη ἰσορροπία, ποὺ ἦταν εὐκόλο νὰ διαρραγεῖ, καθὼς οἱ δύο ἐξουσίες βρίσκονταν σὲ σοβαρὸ ἀνταγωνισμό. Ὡς τὸν ὄγδοο αἰῶνα, ἰσχυρὸς αὐτοκρατορικὸς θεσμὸς σήμαινε γιὰ τὴ Ρώμη τὴν πολιτικὴ καὶ θρησκευτικὴ ὑποταγὴ τῆς στὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ ἀναγνώριση τοῦ πάπα καὶ ἡ ὁμαλότητα στὶς σχέσεις τῶν δύο ἐξουσιῶν ἴσχυε, ὅταν στὴν Κωνσταντινούπολη ἐπικρατοῦσε αὐτοκράτορας μὲ ὑποβαθμισμένη πολιτικὴ ἰσχὺ.

Ὅταν στὸ θρόνο τῆς Βασιλεύουσας ἀνέβηκαν ὁ Μαρκιανός² καὶ ἡ Πουλχερία (450-457), ποὺ ὑποστήριζαν τὴν ὁρθοδοξία καὶ τὴν ὁμόνοια στὶς σχέσεις πάπα καὶ αὐτοκράτορα³, ἔγραψαν στὸν πάπα Λέοντα Α' *pāsan aὐτῶι αὐθεντίαν παρέχοντες*⁴, δηλώνοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὴν ἀφοσίωσή τους πρὸς τὸν ἀνώτατο ἐκπρόσωπο τῆς παπικῆς ἑδρας. Ὁ πάπας, ἔχοντας ἐξασφαλίσει τὴν ὁμολογία τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας γιὰ τὴν «αὐθεντία» τῆς Παπασύντης⁵, προχώρησε τελικὰ πρὸς τὴν ἀποδοχὴ ὅλων τῶν ὅρων τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου⁶. Ἡ Σύνοδος σήμαινε καὶ γιὰ τίς δυὸ πλευρὲς τὴν κατοχύρωση τῆς οἰκουμενικῆς ὁρθοδοξίας καὶ εἰδικὰ γιὰ τὸν πάπα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ Ρώμη δὲν ἀναφερόταν ὡς ἀποστολικὴ ἑδρα⁷, τὴν ὁμόνοια ἀνάμεσα στὸν πάπα

1. Ἐν ταῖς χερσὶ σου σήμερον παραθήμενος τὸ κράτος, Θεὸς σε ἐπεκύρωσεν αὐτοκράτορα δεσπότην, καὶ προελθὼν οὐρανόθεν ἀρχιστράτηγος ὁ μέγας, πρὸ προσώπου σου ἤνοιξεν τὰς πύλας τῆς βασιλείας· ὅθεν ὁ κόσμος προσπίπτει τῷ σκήπτρῳ τῆς δεξιᾶς σου, εὐχαριστῶν τῷ Κυρίῳ εὐδοκήσαντι οὕτως. Σὺ γὰρ ἔχειν ἐπεπόθει τὸν εἰσεβῆ βασιλέα, δεσπότην τε καὶ ποιμένα, ὁ δεῖνα αὐτοκράτορ. Constantin VII Porphyrogénète, *Le livre de Cerémonies*, ἔκδ. A. Vogt. Παρίσι 1939, Budé, τόμ. Β', σελ. 102. Πρβλ. σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τοῦ αὐτοκρατορικῶν θεσμοῦ τὸ κλασικὸ ἔργο τοῦ O. Treitinger, *Die ostromische Kaiser- und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im hofischen Zeremoniel vom ostromischen Staats- und Reichsgedanken*², Darmstadt 1956.

2. Γιὰ τὴν ἄνοδο τοῦ αὐτοκράτορα Μαρκιανοῦ καὶ τὴν πολιτικὴ ἰσχὺ του, βλ. J. B. Bury, *A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene (395 A. C.-800 A. D.)*, τόμ. Α', ἀνατύπ. Ἀμστερνταμ 1966, σελ. 228 καὶ Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τόμ. Ζ', Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1978, σελ. 120.

3. Σχετικὰ μὲ τίς φιλικότερες σχέσεις τοῦ αὐτοκράτορα Μαρκιανοῦ μὲ τὸν πάπα Λέοντα Α' βλ. Camelot, ὁ.π., σελ. 115.

4. Θεοδώρου Ἀναγνώστου, Ἐκλογαὶ ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, I, PG 86(Α), στ 168Α.

5. Οἱ προσπάθειες τοῦ πάπα Λέοντα Α' νὰ πείσει τὴν αὐτοκράτειρα Πουλχερία καὶ ἀργότερα τὸν Μαρκιανὸ γιὰ τίς ἀπώλειες τοῦ φαίνονται ἀπὸ τὴ ματαῖό τους ἀλληλογραφία (Camelot, ὁ.π., σελ. 165-173).

6. Camelot, ὁ.π., σελ. 172-173.

7. Ἡ παράκληση τοῦ ὅρου *sedes apostolica* προβλήθηκε ὡς ἡ μεῖζων αἰτία γιὰ τὴν

καὶ τὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα, στὸ πνεῦμα, ὅμως, τῆς αὐτοκρατορικῆς συμμόρφωσης πρὸς τὶς παπικὲς ἐπιταγές (καὶ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ὡς ἐκείνην μεγαλύνεσθαι πράγμασιν, δευτέραν μετ' ἐκείνην ὑπάρχουσιν)¹.

Παρὰ τὸ γεγονός, ὅμως, ὅτι στὴν Δ' Οἰκουμενικῇ Σύνοδο καταδικάστηκε ὁ μονοφυσιτισμὸς καὶ πολὺ δικαιολογημένα οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Εὐτυχοῦς ἀπεμπόλησαν τὴ λατρεία τῆς ἁγίας Εὐφημίας πού συμβόλιζε τὴν καταδίκη τῆς αἵρεσής τους, πολλοὶ ἀπολογητὲς τῆς μονοφυσιτικῆς αἵρεσης, ὅπως ὁ Σεβῆρος Ἀντιοχείας καὶ ὁ Πέτρος Ἰβηρίας², υἱοθέτησαν καὶ πάλι τὴ λατρεία τῆς ἁγίας. Ἔτσι, ἀπὸ τὸν 6ο αἰῶνα καὶ μετὰ ἡ ἁγία Εὐφημία φαίνεται ὅτι παραμένει μόνον ὡς ἐνσαρκώτρια τῆς αὐθεντίας τοῦ πάπα ἀπέναντι στὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα καὶ λιγότερο ὡς σύμβολο τῆς ὀρθοδοξίας, ἀφοῦ τὴν ἀποδέχονται καὶ ἀφιερώνουν ναοὺς στὸ ὄνομά της ἀκόμα καὶ οἱ μονοφυσίτες.

Ἡ ἁγία Εὐφημία λοιπόν, στὸ ναὸ τῆς ὁποίας πραγματοποιήθηκαν οἱ συνεδριάσεις τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς συνόδου, εἶχε ἀποκτήσει διττὴ σημασία καὶ συμβολισμό: ἐκφράζοντας τὴ συμφιλίωση πάπα καὶ αὐτοκράτορα, μὲ τοὺς περιορισμοὺς ἐκ μέρους τοῦ πάπα, ὅπως ἀναφέρθηκαν παραπάνω, καί, ἐπὶ πλέον, τὴν οἰκουμενικὴ ὀρθοδοξία. Ξεχωριστὸ παράδειγμα τῆς ὑλοποίησης τοῦ συμβολισμοῦ αὐτοῦ ἀποτελεῖ ὁ κατεξοχὴν ὀρθόδοξος αὐτοκράτορας Ἰουστίνος Α' (518-527) μὲ τὸν ὁποῖο ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία διατήρησε σὲ ὅλο τὸ διάστημα τῆς βασιλείας του ἄριστες σχέσεις³. Στὴν ἀρχὴ τῆς βασιλείας του μετονόμασε τὴ γυναίκα του ἀπὸ Lupicina σὲ Εὐφημία: *Iustinus... Illyricianus, catholicus, synodi Calchidoniensis amator simulque defensor: cuius coniux Lupicina nomino dicebatur, quam Constantinopolitani Euphemiam postea vocaverunt*⁴. Ἀκόμα, ἐξέδωσε διάταγμα μὲ τὸ ὁποῖο ἐγκαθίδρυε τὴν ὀρθοδοξία ὡς μόνη ἀποδεκτὴ θρησκεία στὴν αὐτοκρατορία του. ἐνῶ ταυτῶ-

ἄρνηση τοῦ πάπα νὰ ἀποδεχτεῖ τὸν 28ο κανόνα. Βλ. D v o r n i k, *Roman Primacy*, σελ. 51.

1. Βλ. πρὶ πάντων σελ. 61 σημ. 1.

2. E. H o n i g m a n n, *Byzantium*, 20 (1950), σελ. 349: βιβλιοκρασία στὸν A. A. V a s i l i e v, *Justin the First, An Introduction to the Epoch of Justinian the Great*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts 1950. Ὁ συσχετισμὸς τῆς ἁγίας Εὐφημίας μὲ τοὺς Βένετους καὶ τοὺς Πράσινους δὲν εἶναι πάντοτε ἐπιτυχής. Βλ. σχετικὰ A. C a m e r o n, *Circus Factions Blues and Greens at Rome and Byzantium*, Ὁξφόρδη 1976, σελ. 145-146.

3. Γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων μὲ τὴν παπικὴ ἔδρα βλ. E. S t e i n, *Histoire du Bas-Empire*, τόμ. Β', Παρίσι-Βρυξέλλες-Ἀμστερνταμ 1949, σελ. 224-228 καὶ T. C. L o u n g h i s, *Les ambassades byzantines en Occident, depuis la fondation les états barbares jusqu'aux croisades (407-1096)*, Ἀθήνα 1980, σελ. 60-63.

4. Victoris Tonnennensis Episcopi Chronica, ἔτος 518 = MGH AA, XI, σελ. 196. Βλ. ἀκόμη Προκόπιος, Ἀνέκδοτα, 6.17, Θεοφάνης, 165 (De Boor), Ζωναράς, Γ' 145-146 (Bonn), Κεδρηνός, Α' 636-637 (Bonn), Θεοδώρου Ἀναγνώστου, Ἐκλογαί..., II, ὁ.π., στ. 204 C.

χρονα ὀνομαζόταν «αἵρετικούς» ὅποιος δὲν συμμορφωνόταν μὲ τὴ θρησκευτικὴ πολιτικὴ τοῦ ὁρθόδοξου αὐτοκράτορα¹. Ὁ αὐτοσθηρικτὴς καὶ ὑπερασπιστὴς τῆς συνόδου τῆς Χαλκηδόνος». Ὅπως ἀναφέρεται ὁ Ἰουστίνος στὸ χρονικὸ τοῦ Victor ἐπισκόπου τῆς Τοννούνα, μὲ τὶς δύο αὐτὲς ἐνέργειες, εἶχε ἐπιλέξει, ὅχι τυχαῖα, γιὰ τὴν αὐτοκράτειρα τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας Εὐφημίας² ὡς τὸ πιὸ κατάλληλο, φανερώνοντας ἔτσι τὴν ἐπιθυμία του νὰ στηρίξει τὴν οἰκουμενικὴ ὁρθοδοξία καὶ τὴν ἁρμονικὴ συνύπαρξή τῶν δύο ἐξουσιῶν.

Ἡ περίοδος τῶν καλῶν σχέσεων τῆς Κωνσταντινούπολης μὲ τὴν αἰώνια πόλιν κατὰ τὴ βασιλεία τοῦ Ἰουστίνου Α' ταυτίζεται μὲ τὴν συχνὴ χρῆση τοῦ ὀνόματος τῆς ἁγίας Εὐφημίας ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα, καθορίζοντας τὴν πιστὴ ὑπακοή του στοὺς ὅρους τῆς Δ' οἰκουμενικῆς Συνόδου ποὺ συμβολίζονται μὲ τὴν ἁγία Εὐφημία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, οἱ πάπες χρησιμοποιοῦν καὶ αὐτοὶ μὲ τὴ σειρά τους τὴν ἁγία Εὐφημία, ἀνακαινίζοντας ἢ ἀφιερώνοντας ναοὺς πρὸς τιμὴν τῆς, κάθε φορὰ ποὺ οἱ σχέσεις τους μὲ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία τῆς Κωνσταντινούπολης βρισκόνταν σὲ ὕψωση καί, ἰδιαίτερα, ἔταν ὁ αὐτοκρατορικὸς θεσμὸς στὸ Βυζάντιο ἦταν ἰσχυρός. Δὲν εἶναι λοιπὸν τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ πάπες ποὺ τὸ ὄνομά τους εἶναι συνδεδεμένο μὲ τὴν ἁγία Εὐφημία ἔχουν ἔρθει σὲ ἀνοιχτὴ ἀντιπαράθεση μὲ τὸν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα. Συγκεκριμένα, ὁ πάπας Γελάσιος (492-496) ἀφιέρωσε τὴν πρώτη ἀπὸ μιὰ σειρά ἄλλων βασιλικῶν ποὺ ἀνήγειρε, στὴν ἁγία Εὐφημία στὸ Τίβολι· ὁ πάπας Δόνος (Donus) (676-678) οἰκοδόμησε μιὰν ἄλλη βασιλικὴ πρὸς τιμὴ τῆς ἁγίας στὴν Ἀππία ὁδὸ, ἐνῶ ὁ πάπας Σέργιος (687-701) ἐπισκεύασε μιὰν ἀστεγὴ βασιλικὴ τῆς ἁγίας στὴ Ρώμη³. Στούς τρεῖς αὐτοὺς ἀρχηγοὺς τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας παρατηροῦνται κοινὰ χαρακτηριστικὰ ὡς πρὸς τὴ σχέση τους μὲ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία τοῦ Βυζαντίου. Πρῶτα, ὁ πάπας Γελάσιος μὲ μιὰν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀναστάσιο (491-518) προσπάθῃσεν νὰ διευθετήσει τὶς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ κράτους⁴, διαχωρίζοντας τὴν ἱερὰ αὐθεντία (*auctoritas sacra*) ἀπὸ τὴ βασιλικὴ ἰσχὺ (*regalis potestas*)⁵. Ὁ πάπας μὲ τὴν

1. «Ἱερετικὸν γὰρ πάντα καλοῦμεν, ὅστις μὴ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ὁρθόδοξου καὶ ἁγίας ἡμῶν ἐπάσχει πίστεως: Codex Justinianus I, 5, 12.

2. Κατὰ τὸ Necrologium Imperatorum ὁ Ἰουστίνος Α' καὶ ἡ σύζυγός του Εὐφημία θάφτηκαν μαζί στὸ μοναστήρι τῆς ἁγίας Εὐφημίας. Βλ. P. Grierson, *The Tombs and Orbits of the Byzantine Emperors (337-1042)*, DOP 16 (1962), σελ. 46-45.

3. Liber Pontificalis, τόμ. Α', σελ. 255, 348, 375. (Duchesne).

4. *Duo quippe sunt... quibus principaliter mundus hic regitur: auctoritas sacra pontificum, et regalis potestas. In quibus tanto gravius est pondus sacerdotum, quanto etiam pro ipsis regibus Domino in divino reddituri sunt examine rationem*: Gelasii Papae Epistolae et Decreta, Epistola VII ad Anastasium Imperatorem, PL 59, στ. 42 A-B.

5. Γιὰ τοὺς ὅρους *auctoritas* καὶ *potestas* βλ. τὶς παρατηρήσεις τοῦ Caspar, ὁ.π., τόμ. Α', σελ. 65-71 καὶ τὶς ἀπόψεις τοῦ E. Stein στὴ βιβλιοκρισίᾳ του στὸ Catholic Historical Review 21 (1935-36), σελ. 129-163 καὶ εἰδικὰ σελ. 136-137 (- Opera Minora Selecta, Ἀμστερνταμ 1968, σελ. 508).

ἐπιστολή αὐτὴ καλοῦσε τὸν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα νὰ ὑποταγεῖ στὴν παπικὴ *auctoritas*¹, τὴν ὁποία εἶχαν ἀναγνωρίσει καὶ προσφέρει οἱ ἴδιοι οἱ αὐτοκράτορες (Μαρκιανὸς καὶ Πουλχερία) στὸν ἀνώτατο ἐκπρόσωπο τῆς ἑδρας τοῦ Ἁγίου Πέτρου. Συνεπῶς, ὅταν ὁ πάπας Γελάσιος ἔγραφε αὐτὴ τὴν ἐπιστολὴ ἀποσκοποῦσε στὸ νὰ ὑπενθυμίσει στὸν αὐτοκράτορα Ἀναστάσιο ὅτι ὑπάρχει *de facto* ἀναγνωρισμένη καὶ καθορισμένη ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία τῆς Κωνσταντινούπολης ἡ ἱερὴ αὐθεντία τοῦ πάπα Ρώμης. Ἡ ἀφιέρωση τῆς βασιλικῆς τοῦ Τιβόλι στὴν ἀγία Εὐφημία χρησίμευσε στὸν κάτοχο τῆς παπικῆς ἑδρας, γιὰ νὰ ὑπενθυμίσει συμβολικὰ στὸν αὐτοκράτορα Ἀναστάσιο ὅτι δὲν εἶχε ἐγκολπωθεῖ τοὺς χαλκηδόνιους ὅρους ποὺ εἶχαν βρεῖ τὴν ἔκφρασή τους κάτω ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς ἀγίας Εὐφημίας.

3. Πάπες καὶ αὐτοκράτορες τὸν ἑβδομὸ αἰῶνα.

Ἡ σοβαρὴ διένεξη ποὺ συντάραξε τὶς σχέσεις Ρώμης καὶ Κωνσταντινούπολης τοποθετεῖται στὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Κώνσταντος Β' (641-668), ἀλλὰ ἡ συμβολικὴ τῆς ἔκφραση στὸ ὄνομα τῆς ἀγίας Εὐφημίας παρατηρεῖται λίγο μεταγενέστερα, στὴ θητεία τοῦ πάπα Δόνου (676-678).

Ὁ ἐγγονὸς τοῦ ἱδρυτῆ τῆς Ἡρακλειανῆς δυναστείας ἐπιχείρησε, μὲ ἀφορμὴ τὸν προκλητικὸ τρόπο ἀνάδειξης τοῦ πάπα Μαρτίνου Α' (649-654)² καὶ τὴν ἄρνησή του νὰ ἀποδεχτεῖ τὸ ἐκκλησιαστικὸ διάταγμα τοῦ αὐτοκράτορα, τὸν «Τύπο»³, νὰ μειώσῃ τὸ γόητρο τῆς παπικῆς ἐξουσίας, διατάσσοντας τὴ φυλάκιση καὶ τὴ μεταφορὰ τοῦ ἀνώτατου ἀρχηγοῦ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας στὴν Κωνσταντινούπολη⁴. Ὁ πάπας κατηγορήθηκε, μᾶλλον δίκαια, ὅτι εἶχε ὑποστηρίξει τὶς συνωμοτικὰς ἐνέργειες τοῦ ἐξάρχου τῆς Ραβέννας Ὀλυμπίου καὶ καταδικάστηκε σὲ ἐξορία στὴν Κριμαία, ὅπου καὶ πέθανε. Ἡ ριζοσπαστικὴ ὅσο καὶ προκλητικὴ ἐνέργεια τοῦ Κώνσταντος Β' καὶ ἀργότερα ἡ ἀνάμιξή του στὶς δικαιοδοσίες τῆς παπικῆς ἑδρας, καὶ συγκεκριμένα ἡ ἔκδοση διατάγματος

1. Ἡ ἐλληνιστικὴ παράδοση στὴ σημασία τῶν ὅρων τονίζεται ἀπὸ τὸν F. D v o r n i k, *Pope Gelasius and Emperor Anastasius I*, BZ 44 (1951) σελ. 111-116. Πρβλ. ἐπίσης P. C h a r a n i s, *Church and State in the Later Roman Empire; The Religious Policy of Anastasius the First*², Θεσσαλονίκη 1974, σελ. 48-54.

2. G. O s t r o g o r s k y, *Geschichte des byzantinischen Staates*³, Μόναχο 1963, σελ. 99. Πρβλ. ἐπίσης Ἀ. Ν. Σ τ ρ ᾶ τ ο υ, Τὸ Βυζάντιον στὸν Ζ' αἰῶνα, τόμ. Δ' (642-668), Ἀθήνα 1972, σελ. 105-106.

3. Πρβλ. H. G. B e c k, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, Μόναχο 1959, σελ. 308.

4. *Liber Pontificalis*, τόμ. Α', σελ. 336-339 (Duchesne).— C a s p a r, ὁ.π., σελ. 564-580 καὶ O. B e r t o l i n i, *Riflessi politici delle controversie religiose con Bizanzio nelle vicende del secolo VII in Italia*, Caratteri del secolo VII in occidente, SCIAM 5 (1958), τόμ. Β', σελ. 733-789.

μέ το όποιο όριζόταν το αὐτοκέφαλο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ραβέννας (666)¹, ἐπιδεινῶσαν τίς σχέσεις τοῦ πάπα μέ τήν κεντρική ἐξουσία τοῦ Βυζαντίου. Οἱ πάπες ποῦ διαδέχτηκαν τὸν Μαρτίνο Α' δὲν τόλμησαν, ἔστω καὶ συμβολικά, χρησιμοποιώντας δηλαδή τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας Εὐφημίας, νὰ δηλώσουν τὴν ἀντίθεσή τους πρὸς τὸν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα. Θὰ πρέπει νὰ φτάσουμε στὸν πάπα Δόνο, ὁπότε ἀρχίζουν οἱ διαπραγματεύσεις γιὰ τὴν ἐπαναφορὰ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ραβέννας στὴν Ἀγία Ἐδρα², γιὰ νὰ ἐξομαλυνθοῦν οἱ σχέσεις τῆς παλαιᾶς μέ τὴ νέα Ρώμη, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ μπορέσουν οἱ πάπες ἀπὸ τὴν πλευρὰ τους νὰ ἐκδηλώσουν συμβολικὰ τὴ διαμαρτυρία τους γιὰ τὸ διασυρμὸ τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ ἁγίου Πέτρου. Ἀκόμα, ὁ συγγραφέας τοῦ *Liber Pontificalis* φαίνεται ὅτι δὲν εἶχε τὴν τόλμη νὰ ἀναφέρει τὴν ἀνεξαρτητοποίηση τῆς ἐκκλησίας τῆς Ραβέννας στὸ βίο τοῦ πάπα Βιταλιανοῦ (657-672), κατὰ τὴ διάρκεια τῆς θητείας τοῦ ὁποίου ἐκδόθηκε τὸ διάταγμα γιὰ τὴν ἀπόσχιση, ἀφοῦ ἡ πρώτη μνεία ἀπαντᾷται μόνο στὸ βίο τοῦ πάπα Δόνου³. Ἡ τρομοκρατικὴ ἀτμόσφαιρα ποῦ ἐπικρατοῦσε στὴν Ἰταλία, ὅσο ὁ αὐτοκράτορας Κώνστας Β' βρισκόταν στὴ Σικελία, δίνοντας δείγματα τῆς δυναμικῆς πολιτικῆς τοῦ Βυζαντίου ἀπέναντι στὴ Δύση, δὲν ἄφηνε περιθώρια γιὰ τέτοιου εἶδους ἀμφισβήτησεις. Μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ Κωνσταντίνου Β' στὶς Συρακοῦσες (668) ἐξέλιπε πλέον ὁ φόβος τῶν παπῶν γιὰ νέο διασυρμὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἡ Ἀγία Ἐδρα εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ διαμαρτυρηθεῖ γιὰ τὴ στάση τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα, ἐφόσον καὶ ὁ νέος αὐτοκράτορας Κωνσταντίνος Δ' (668-685) πρόσφερε ἐχέγγυα συνεργασίας μέ τὸν πάπα.

Ὁ Κωνσταντίνος Δ' ἀπὸ τίς ἀρχές τῆς βασιλείας του προσπάθησε νὰ συνδιαλλαγεῖ μέ τὴ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία καὶ νὰ ἐξομαλύνει τὴν ἐκρυθμὴ κατάσταση ποῦ εἶχε δημιουργηθεῖ. Τὸ 678⁴ ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντίνος Δ' ἔστειλε *iussio* (θεία σάκρα) στὸν Δόνο, ὅπου τὸν ἀποκαλοῦσε «οἰκουμενικὸ πάπα»⁵

1. Agnellus, *Liber Pontificalis Ecclesiae Ravennatis* — MGH SSRL, σελ. 350-351. Βλ. A. Guillon, *Régionalisme et Indépendance dans l'empire byzantin du VIIe siècle: l'exemple de l'Exarchat et de la Pentapole d'Italie*, Ρώμη 1969, σελ. 167, 207.

2. Loung his, ὅ.π., σελ. 124.

3. *Liber Pontificalis*, τόμ. Α', σελ. 348. (Duchesne): *huius temporibus ecclesia Ravennas, qui se ab ecclesia Romana segregaverat causa autocefaliae, denuo se pristinae sedis apostolicae subiugavit*.

4. Γιὰ τὴ χρονολόγηση τῆς θείας σάκρας τοῦ Κωνσταντίνου Δ' βλ. Σ τ ρ ά τ ο υ, ὅ.π., τόμ. Β' (668-687), σελ. 119-121.

5. Σάκρα Ἀδμινι τῶ ἀγνωτάτῳ καὶ μακαριωτάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ τῆς πρεσβυτέρως Ῥώμης, καὶ οἰκουμενικῷ πάπῃ: Mansi, τόμ. 11, στ. 196B. Πρβλ. Dölger, *Regesten*, 242. Αὐτὴ τὴ συγκεκριμένη *iussio* μνημονεύει ἀργότερα ὁ πάπας Γρηγόριος Β' (715-731) σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν «ἀπαίδευτο», ὅπως τὸν ἀποκαλεῖ, αὐτοκράτορα Λέοντα Γ' Ἰσάυρο (Mansi, τόμ. 12, στ. 962A) δηλώνοντας τίς φιλικές σχέσεις Ρώμης καὶ Κωνσταντινούπολης στὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Δ': *ἔγραψεν ἡμῖν ἐνομούτως* (Κωνσταντί-

καὶ τοῦ πρότεινε τὴν ἀποκατάσταση τῆς γαλήνης στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴ σύγκληση Στ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Οἱ προθέσεις λοιπὸν τοῦ αὐτοκράτορα γιὰ οἰκουμενικὴ ὀρθοδοξία καὶ ὁμόνοια στὶς σχέσεις τῶν δύο ἐξουσιῶν, ὅπως εἶχαν ἐκφραστεῖ στὴν οἰκουμενικὴ σύνοδο τῆς Χαλκηδόνος, ἦταν ἐκδηλές. Ἐξάλλου, στὴν τελευταία πανηγυρικὴ συνεδρία τῆς Στ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ὁ αὐτοκράτορας χαιρετίστηκε ἀπὸ τὰ μέλη τῆς ὡς προστάτης τῆς ὀρθοδοξίας, ἀφοῦ ὀνομάστηκε νέος Μαρκιανὸς καὶ Ἰουστινιανὸς¹ καὶ ἐρμηνευτῆς τῆς οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας². Ὁ πάπας Δόνος ἀφιέρωσε στὴν ἀγία Εὐφημία τὴ βασιλικὴ τῆς Ἀππίας ὁδοῦ, μόλις ἄρχισαν οἱ διαπραγματεύσεις γιὰ τὴν ἄρση τῶν διενέξεων ἀνάμεσα στὴ Ρώμη καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη· σκοπὸς τοῦ ἦταν νὰ κατακρίνει μὲ τὴν ἀφιέρωση αὐτὴ τὴν ἀσέβεια καὶ τὴν ἀνυπακοή τοῦ προηγούμενου αὐτοκράτορα Κώνσταντος Β', ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε ἐξασφαλίσει ἀπὸ τὸ νέο αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο Δ' τὴν ὁμολομοσύνη στὶς σχέσεις τῶν δύο ἐξουσιῶν.

Ὁ τρίτος πάπας ποὺ συγκρούσθηκε μὲ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία τοῦ Βυζαντίου καὶ σχετίζεται μὲ τὴν ἀγία Εὐφημία εἶναι ὁ Σέργιος (687-701). Ὁ σύγχρονός τοῦ αὐτοκράτορας Ἰουστινιανὸς Β' (685-695) συγκάλεσε τὴν Πενθέκτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδο (692), ἡ ὁποία ἀσχολήθηκε μὲ τὴ συμπλήρωση ἀποφάσεων τῶν δύο προηγουμένων συνόδων (τῆς πέμπτης τοῦ 553 καὶ τῆς ἑκτης τοῦ 681) καὶ μὲ τὸ θέμα τῶν πρωτείων καὶ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τοῦ πάπα Ρώμης. Οἱ πολυτάραχες σχέσεις τῶν δύο ἐξουσιῶν ἔφτασαν σὲ νέα δυσχερὴ θέση. Ὁ πάπας Σέργιος, ἀρνήθηκε νὰ υπογράψει ἀπορρίπτοντας τὶς ἀποφάσεις τῆς Πενθέκτης³ καὶ ὁ αὐτοκράτορας, θέλοντας νὰ μιμηθεῖ τὸ παράδειγμα τοῦ παπποῦ του, Κώνσταντος Β', ἔστειλε τὸν πρωτοσπαθάριο Ζαχαρία στὴ Ρώμη γιὰ νὰ συλλάβει τὸν πάπα. Ὁ αὐτοκρατορικὸς ἀπεσταλμένος, ὅμως, βρέθηκε σὲ ἀπελπιστικὰ δύσκολη θέση, καθὼς τὴν ὑπεράσπιση τῆς ἑδρας τοῦ ἀγίου Πέτρου τὴν εἶχε ἀναλάβει ἡ militia τῆς Ρώμης⁴. Ὁ πάπας Σέργιος ἐπισκευάζοντας τὴ βασιλικὴ τῆς ἀγίας

νος υἱὸς Κώνσταντος, πατὴρ Ἰουστινιανοῦ) καὶ λόγον ἡμῖν ἔδωκεν ἀποστεῖλαι ἡμᾶς χρησίμους ἀνθρώπους, ἵνα γένηται οἰκουμενικὴ σύνοδος. Γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Γρηγορίου Β' μὲ τὴ βυζαντινὴ κεντρικὴ ἐξουσία, βλ. παρακάτω σελ. 70-71.

1. Πολλὰ τὰ ἔτη τοῦ βασιλέως. Τὰς τελειότητας τῶν δύο φύσεων Χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν σὺ ἐτράνωσας τὸν φωστῆρα τῆς εἰρήνης κύριε φύλαξον, Μαρκιανῶ νέῳ Κωνσταντίνῳ αἰωνία ἡ μνήμη. *Mansi*, τόμ. 11, στ. 656C.

2. Διὰ σοῦ οἰκουμενικὴ ἐκκλησία εἰρήνευσε: *Mansi*, ὁ.π., στ. 656 C.

3. *Constance Head, Justinian II of Byzantium*, Madison, Milwaukee, Wisconsin 1972, σελ. 75-76.

4. *Liber Pontificalis*, τόμ. Α', σελ. 373 (Duchesne). Βλ. *Guillou*, ὁ.π., σελ. 209-211 καὶ *Loung his*, ὁ.π., σελ. 126.

Εὐφημίας, πού για χρόνια εἶχε παραινεῖ ἀστεγής. Θέλησε νὰ διαμαρτυρηθεῖ πρὸς τὸν τελευταῖο Ἡρακλεῖδη γιὰ τὴν ἀνυπακοή του πρὸς τὶς χαλκηδόνιες ἀποφάσεις.

4. Οἱ τύχες τῆς ἁγίας Εὐφημίας τὸν ὀγδοο αἰώνα.

Ὁ ὀγδοος αἰώνας ὑπῆρξε μία ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὴν παλαιὰ καὶ νέα Ρώμη ἔφτασαν στὴν ἀποκορύφωση τῆς ὀξυνσῆς τους. Ἰσχυροὶ αὐτοκράτορες ἀναμετρήθηκαν μὲ ἐξίσου ἰσχυροὺς καὶ δυναμικοὺς πάπες, στὴν προσπάθεια τῶν δύο ἐξουσιῶν, αὐτοκρατορικῆς καὶ παπικῆς, νὰ ἐπιβληθοῦν ἢ μία στὴν ἄλλη. Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας χρησιμοποίησαν τὸ πρόσχημα τῆς εἰκονομαχίας γιὰ νὰ ἀποσυνδέσουν τὶς τύχες τους ἀπὸ τὴν κηδεμονία τοῦ «αἱρετικοῦ» Βυζαντίου· ἦταν μιὰ καλὴ συγκυρία γιὰ τὴν παπικὴ ἔδρα, δεδομένου ὅτι ἡ βυζαντινὴ κεντρικὴ ἐξουσία ἦταν ἀπασχολημένη τόσο μὲ τὸν ἀραβικὸ κίνδυνο, ἀφοῦ οἱ Ἀραβες εἶχαν φτάσει μπροστὰ στὶς πύλες τῆς Βασιλεύουσας (πολιορκία 717/718), ὅσο καὶ μὲ τὴν ἐσωτερικὴ διοργάνωση τοῦ κράτους στὰ πλαίσια τῆς νέας στρατοκρατούμενης κοινωνίας¹.

Ἡ ἰσορροπία μεταξὺ Κωνσταντινούπολης καὶ Ρώμης διαταράχθηκε ἀπὸ ἀλλεπάλληλα γεγονότα μὲ ἔντονη πολιτικὴ ἀπήχηση. Ἡ σοβαρότατη διένεξη, πού ἔφτασε στὸ ἀποκορύφωμά της στὰ μέσα τοῦ ὀγδοοῦ αἰώνα, ἔρχισε στὸ τέλος τῆς πρώτης δεκαετίας τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντα Γ' (717-741). Ὁ πάπας Γρηγόριος Β' (715-731) προφασιζόμενος τὶς εἰκονομαχικὲς τάσεις τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα, πού οὐσιαστικὰ δὲν εἶχαν ἀκόμα ἐκδηλωθεῖ ἐπίσημα², ἀρνήθηκε νὰ πληρώσει τοὺς φόρους τῆς Ἰταλίας στὸ Βυζάντιο (727)³. Ὁ αὐτοκράτορας Λέων Γ' ἔστειλε τὸν στρατηγὸ τῶν Βουλγαλλομένων. Μάνη, μὲ στόλο στὴν Ἰταλία γιὰ νὰ συνενόησιν τὸν πάπα, ἢ βυζαντινὴ ναυτικὴ δύναμη,

1. Αὐογγή, *Ιοκίμο...*, σελ. 157. Γιὰ τὶς μεταβολὲς στὴ βυζαντινὴ κοινωνία αὐτὴ τὴν ἐποχὴ βλ. Ἱ. Καραγιαννοπούλου, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους*, τόμ. Β' (565-1081), Θεσσαλονίκη 1981², σελ. 82.

2. Τὸ πρῶτο διάταγμα πού ἀπαγόρευε τὴ λατρεία τῶν εἰκόνων ἐκδόθηκε μόλις τὸ 730· βλ. Ostrogorsky, *ὁ.π.*, σελ. 136, σημ. Γ' γιὰ τὴν ἀντίθετη ἄποψη βλ. M. A. Anastas, *Leo III's Edict against the Images in the Year 726-27 and Italo-Byzantine Relations between 726 and 730*, Bf 3 (1968) (= Polychordia, Festschrift Fr. Dolger), σελ. 5-41. Βλ. ἐπίσης Liber Pontificalis, τόμ. Α', σελ. 403 (Duchesne) καὶ F. r. Masai, *La politique des Isauriens et la naissance de l'Europe*, Byzantion 33 (1963), σελ. 197-199.

3. Τοῦτο τῷ ἔτει ἤρξατο ὁ δεσσιβὴς βασιλεὺς Λέων τῆς κατὰ τῶν ἁγίων καὶ σεπτῶν εἰκόνων καθαιρέσεως λόγων ποιεῖσθαι. Καὶ μαθὼν τοῦτο Γρηγόριος, ὁ πάπας Ῥώμης, τοὺς φόρους τῆς Ἰταλίας καὶ Ῥώμης ἐξώλεσε γράψας πρὸς Λέοντα ἐπιστολὴν δογματικὴν, μὴ δεῖν βασιλεὺς περὶ πίστεως λόγων ποιεῖσθαι καὶ καινοτομεῖν τὰ ἀρχαῖα δόγματα τῆς ἐκκλησίας, τὰ ἐπὶ τῶν ἁγίων πατέρων δογματισθέντα. Θεοφάνης, 404 (De Boor)

ὅμως, καταστράφηκε στήν Ἀδριατική καί ἔτσι ἡ ἀποστολή αὐτὴ ἔμεινε χωρὶς ἀποτέλεσμα¹. Ἀπὸ τὸ Βυζάντιο ὀργανώθηκαν ἐναντίον τοῦ πάπα ἀπόπειρες δολοφονίας², ἐνῶ παράλληλα ἀποσπάσθηκαν ἀπὸ τὴν πνευματικὴ καὶ διοικητικὴ δικαιοδοσία τῆς Ρώμης καὶ προσαρτήθηκαν στὸ πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ Ἰλλυρικόν, ἡ Καλαβρία καὶ ἡ Σικελία (732/733)³.

Ὁ αὐτοκράτορας Λέων Γ', ὑποδειγματικὸς ἐνσαρκωτὴς τοῦ ἰσχυροῦ αὐτοκρατορικοῦ θεσμοῦ, θεωροῦσε τὸν ἑαυτοῦ ὄχι μόνον αὐτοκράτορα, ἀλλὰ καὶ ἀρχιερέα καὶ ἐπιχείρησε νὰ ἐπιβληθεῖ στὸν πάπα Ρώμης γράφοντας στὸν Γρηγόριο Β' βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς εἰμί⁴. Ὁ πάπας, ἀπαντώντας, τοῦ ὑπενθύμισε ὅτι βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς ταυτόχρονα μποροῦσαν νὰ εἶναι μόνον οἱ αὐτοκράτορες οἱ κτιστάμενοι καὶ φροντίσαντες τῶν ἐκκλησιῶν, ἅμα τῶν ἀρχιερέων ἐκζητήσαντες πόθω καὶ ζήλῳ τῆς ὁρθοδοξίας τὴν ἀλήθειαν⁵, ἀναφέροντας τὸν Μεγάλον Κωνσταντῖνο, τὸν Θεοδόσιο, τὸν Οὐαλεντιανὸ Γ' καὶ τὸν Κωνσταντῖνο Δ', αὐτοκράτορες ὁρθόδοξους, ποὺ οἱ σχέσεις τους μὲ τὴ Ρωμαϊκὴ ἐκκλησία ἦταν καλές.

Ἡ Ἀγία Ἐδρα ἀντέδρασε στήν ὅλη πολιτικὴ τοῦ εἰκονομάχου αὐτοκράτορα ὑποκινώντας ἐξεγέρσεις καὶ ἀποστασίες στὶς περιοχὲς ποὺ βρίσκονταν ὑπὸ τὴ δικαιοδοσία της: ἐξέγερση τοῦ στρατηγοῦ Σικελίας Σεργίου καὶ συνωμοσία τοῦ ἐξόριστου αὐτοκράτορα Ἀρτεμίου-Ἀναστασίου στὴ Θεσσαλονίκη, τὴν ἔδρα τοῦ Ἰλλυρικοῦ (718), κίνημα Ἑλλαδικῶν (727)⁶. Ὁ πάπας Γρηγόριος Γ' (731-741), διάδοχος τοῦ Γρηγορίου Β', καταδίκασε σὲ τοπικὴ σύνοδο (732) τὶς εἰκονομαχικὲς ἀπόψεις τοῦ Βυζαντίου⁷. Συνέπεια τῆς συγκεκριμένης θρησκευ-

1. Θεοφάνης, 410 (De Boor).

2. Liber Pontificalis, τόμ. Α', σελ. 403-406 (Duchesne), ὅπου ἀναφέρονται περισσότερες ἀπὸ μία ἀπόπειρες, στὶς ὁποῖες πρωτεργάτες ἦταν ὁ δούξ Exilaratus, ὁ δούξ Πέτρος καὶ ὁ ἑξαρχος Εὐτύχιος.

3. M. A. Anastos, *The Transfer of Illyricum, Calabria and Sicily to the Jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople in 732-33*, *Silloge Byzantina in onore di Silvio Giuseppe Mercati* (= *Studi Byzantini et Neocellenici* 9, 1957), σελ. 14-31. Ὁ V. Grumel (*L'annexion de l'Illyricum oriental, de la Sicile et de la Calabre au patriarcat de Constantinople*, *Recherches de Science Religieuse* 40, *Mélanges Jules Lebreton* 2 (1951-52), σελ. 191-200) ὑποστήριξε τὴν ἄποψη ὅτι ἡ προσάρτηση τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἔγινε ἀργότερα, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς θητείας τοῦ πάπα Στεφάνου Β' (752-757) γύρω στὸ 754.

4. Mansi, τόμ. 12, στ. 975D-E καὶ J. Guillaud, *Aux origines de l'iconoclisme: le témoignage de Grégoire II*, *TM* 3 (1968), σελ. 299, στ. 293.

5. Guillaud, ὁ.π., σελ. 299, στ. 294-295.

6. Γιὰ τὴν ἀντίδραση τῆς Ρώμης καὶ τῶν ἄλλων περιοχῶν στὴν αὐτοκρατορικὴ εἰκονοκλαστικὴ πολιτικὴ, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ψυχρότητα τῶν σχέσεων τοῦ πάπα Γρηγορίου Β' μὲ τὸν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα, ὅπως καταφαίνεται ἀπὸ τὴ μεταξὺ τους ἀλληλογραφία βλ. Miller, ὁ.π., σελ. 102 κέ.

7. Liber Pontificalis, τόμ. Α', σελ. 417 (Duchesne).

τικῆς διαφωνίας ἦταν ἡ ὀριστική πολιτική ἀποξένωση τῆς πρεσβυτέρας ἀπὸ τῆ Νέα Ρώμη καὶ ἡ βαθμιαία ἐξασθένηση τῶν βυζαντινῶν θέσεων στὴν Ἱταλία, ἀφοῦ οἱ πάπες στράφηκαν πρὸς τοὺς Φράγγγους γιὰ νὰ ἀπωθήσουν τὸ λογγοβαρδικὸ κίνδυνο¹. Οἱ παπικὲς αὐτὲς ἐνέργειες, ποὺ δῆλωναν τὴν τάση ἀνεξαρτητοποίησης ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ σφαίρα ἐπιρροῆς, ἔρχονταν σὲ πλήρη ἀντίθεση μὲ τοὺς οἰκουμενικοὺς στόχους τοῦ Βυζαντίου γιὰ μιὰ ὑποτελὴ σ' αὐτὸ Δύση. Ἡ ἰδεολογία τῶν δύο πρώτων αὐτοκρατόρων τῆς ἰσαυρικῆς δυναστείας ἦταν νὰ διατηρήσουν τὶς βυζαντινὲς κτήσεις στὴν Ἱταλία καὶ νὰ ἐπιβάλλουν τὴν ἐξουσία τους μὲ τὸ νόμο τοῦ στρατοῦ².

Ὁ Κωνσταντῖνος Ε', γιὸς καὶ διάδοχος τοῦ Λέοντα Γ', ἀκολούθησε τὴν ἴδια πολιτικὴ μὲ τὸν πατέρα του σχετικὰ μὲ τὴν Παπασύνη. Βέβαια, οἱ μνηεῖς στὴν κύρια πηγὴ τῆς ἐποχῆς, τὴ χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, γιὰ ἀνάμιξη τοῦ Κωνσταντίνου Ε' στὰ πράγματα τῆς Δύσης εἶναι περιορισμένες ἢ καὶ σχεδὸν ἀνύπαρκτες³. Ὅμως, ἀπὸ μιὰ ἐπιστολὴ στὸν Codex Carolinus πληροφορούμαστε πόσο ἐχθρικές ἦταν οἱ διαθέσεις τῆς Ἀγίας Ἐδρας πρὸς τὸ αἵρετικὸ Βυζάντιο, ἀφοῦ ὁ πάπας Παῦλος Α' (757-767) ἀποκαλεῖ τοὺς βυζαντινοὺς *nefandissimi Graeci, inimici sanctae Dei ecclesiae et orthodoxae fidei expugnatores*⁴. Ἐξάλλου, ὅπως ἔχουν δείξει σύγχρονες ἔρευνες⁵, ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος Ε' εἶχε ἀναπτύξει τέτοια δραστηριότητα, ὥστε νὰ κάνει, ὅπως παλαιότερα ὁ πατέρας του Λέων Γ', ἐμφανὴ τὴ στρατιωτικὴ του παρουσία στὴν Ἱταλία. Γι' αὐτὸν τὸ σκοπὸ εἶχε ἐξοπλίσει, γύρω στὸ 764, ναυτικὴ πανστρατιά ἀπὸ 2.600 πλοῖα, μὲ ἐπικεφαλῆς ἑξὶ πατρικίους καὶ ἀποστολὴ τοὺς τὴ Ρώμη (*in hac Romana urbe... ad nos properantur*)⁶.

Τὶς τεταμέναις σχέσεις πάπα καὶ αὐτοκράτορα στὴ διάρκεια τοῦ ὀγδοοῦ αἰῶνα συμβολίζει γιὰ μιὰν ἀκόμα φορὰ ἡ ἐνσαρκώτρια τῆς οἰκουμενικῆς ὁρθοδοξίας, ἡ ἁγία Εὐφημία. Ὅπως εἰπώθηκε ἤδη στὴν ἀρχή, ὁ Κωνσταντῖνος

1. Masai, ὁ.π., σελ. 202-203· βλ. ἐπίσης καὶ Miller, ὁ.π., σελ. 112.

2. Τ. Κ. Λουγγῆ, *Οἱ ἀντί προσανατολισμοὶ τῶν Ἰσαύρων*, Βυζαντινὰ 2 (1982), σελ. 70.

3. Ἡ μοναδικὴ πληροφορία ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴ Δύση εἶναι ἡ προσφυγὴ τοῦ βασιλιᾶ τῶν Λογγοβάρδων Θεοδότου-Adelgis στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα, Θεοφάνης, 449 (De Boor). Γιὰ τὸν Θεοφάνη ὡς πηγὴ γιὰ τὶς τύχες τῶν βυζαντινῶν κτήσεων στὴν Ἱταλία, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν πολιτικὴ τῶν βυζαντινῶν πρὸς τὴ Δύση στὴ διάρκεια τῶν λεγόμενων σκοτεινῶν αἰώνων βλ. Τ. Κ. Λουγγῆ, *Ἡ πρώτη βυζαντινὴ ιστοριογραφία καὶ τὸ λεγόμενο «μεγάλο χάσμα»*, Σύμμεικτα 4 (1981) σελ. 49-85 καὶ εἰδικὰ 64-71. Βλ. ἐπίσης καὶ τὴν ἀποψη γιὰ μιὰ προσπάθεια συνδιαλλαγῆς ἀνάμεσα στὴ Ρώμη καὶ τὸ Βυζάντιο στὴν περίοδο 728-750: J. T. Hallenbeck, *The Roman-Byzantine Reconciliation of 728: Genesis and Significances*, BZ 74 (1981), σελ. 29-41.

4. Codex Carolinus (= MGH EP XXX) σελ. 536. Γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ πάπα Παύλου Α' μὲ τὸ Βυζάντιο, βλ. παρακάτω σελ. 73-74.

5. Λουγγῆ, *Νέοι προσανατολισμοί...*, σελ. 70.

6. Codex Carolinus (= MGH EP III) σελ. 521.

Ε' έριξε στη θάλασσα τὰ ὅστὰ τῆς ἁγίας ποὺ χρησιμοποιήθηκε τρεῖς φορές ἀπὸ πάπες ποὺ θέλησαν νὰ ἐκφράσουν συμβολικὰ τὶς ἱστορικὲς συγκρούσεις τῆς νέας μὲ τὴν παλαιὰ Ρώμη καὶ παράλληλα νὰ ὑπενθυμίσουν στοὺς σύγχρονους βυζαντινοὺς αὐτοκράτορες τὶς ὑποχρεώσεις τους πρὸς τὸν ἐκπρόσωπο τοῦ Ἀγίου Πέτρου. Ὁ δεύτερος εἰκονομάχος αὐτοκράτορας ἀπὸ τὴ δική του πλευρά, μεταχειρίστηκε τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας Εὐφημίας γιὰ νὰ δηλώσει τὴν περὶ φρόνησίν του πρὸς τὴν ἐπίκληση τῆς ἁγίας ὡς συμβόλου ὁμόνοιας ἀνάμεσα στὸν πάπα καὶ τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου. Δὲν εἶναι λοιπὸν τυχαῖο κάτω ἀπὸ αὐτὲς τὶς συνθῆκες ὅτι ὁ πάπας Παῦλος Α' ὀνομάζει τοὺς βυζαντινοὺς, ὑπονοώντας ὅμως τὸν ἴδιο τὸν αὐτοκράτορα, «διώκτες τῆς ὀρθόδοξης πίστεως». Μὲ τὴν ἄρνηση τῆς Συνόδου τῆς Χαλκηδόνος ὁ Κωνσταντῖνος Ε' θέλησε νὰ ἐπιβάλει τὸν αὐτοκρατορικὸ θεσμὸ στὴν ἀνώτατη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ τόσο τῆς Δύσης ὅσο καὶ τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ δίωξη καὶ ἡ διαπόμευση τοῦ πατριάρχη Ἀναστασίου (730-754) στοὺς δρόμους τῆς Βασιλεύουσας¹, ὁ διασυρμὸς καὶ ἡ ἐξορία τοῦ πατριάρχη Κωνσταντίνου τοῦ Συλαίου (754-766)², καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ ναυτικὴ ἐκστρατεία τῶν βυζαντινῶν στὴ Ρώμη, πιθανότατα ἐναντίον τῆς παπικῆς ἑδρας ποὺ εἶχε φανερώσει τὴν ἐπιθυμία της νὰ χειραφετηθεῖ ἀπὸ τὸ Βυζάντιο³, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μεθοδικὲς ἐνέργειες τοῦ Κωνσταντίνου Ε' νὰ ἐπιβληθεῖ καὶ νὰ ὑποτάξει τὸν ἀνώτατο κλῆρο. Ἡ τακτικὴ ποὺ ἀκολούθησε, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν πρόκειται γιὰ τὸν ἀνατολικὸ ἢ δυτικὸ κλῆρο, θυμίζει ἀνάλογες ἐνέργειες παλαιότερων αὐτοκρατόρων, ἐκπροσώπων τοῦ ἰσχυροῦ αὐτοκρατορικοῦ θεσμοῦ (Κώνσταντος Β', Ἰουστινιανοῦ Β') ποὺ εἶχαν διασύρει τὸ γόητρο τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας.

Παράλληλα μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τῆς Ἀγίας Ἑδρας ἀπὸ τὸ Βυζάντιο ἐμφανίστηκε ὁ μύθος γιὰ τὴν «Κωνσταντίνεια Δωρεά»⁴, ἓνα δημιούργημα τῆς παπικῆς *curia*, ποὺ καθόριζε τὶς αὐτοκρατορικὲς κτήσεις στὴν Ἰταλία. Ὁ πάπας φαίνεται ὅτι εἶχε ἀνάγκη τὴν παρούσα στιγμή νὰ περιβάλει τὴν ἐξουσία του καὶ τὴ νέα πολιτικὴ του μὲ ἀκαταμάχητο κύρος, καθὼς τὸ *Constitutum Constantini* καταργοῦσε οὐσιαστικὰ τὴ βυζαντινὴ οἰκουμενικότητα στὴ Δύση. Σύμφωνα μὲ τὴ σύγχρονη ἔρευνα τὸ κίβδηλο μεσαιωνικὸ αὐτὸ ἔργο χαλκεύτηκε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπισκοπείας τοῦ πάπα Παύλου Α' (756-767)⁵. Τὸ ὅλο

1. Θεοφάνης, 420-421 (De Boor).

2. Ὁ.π., 441.

3. O. Bertolini, *Il problema del potere temporale dei Papi nei suoi presupposti teoretici iniziali: il concetto di restitutio nelle prime cessioni territoriali (756-757) alla chiesa di Roma*, Miscellanea Pio Paschini, τόμ. Α', Ρώμη 1948, σελ. 103-174.

4. W. Ohnsorge, *Die Konstantinische Schenkung, Leo III. und die Anfänge der kurialen römischen Kaiseridee*, στο *Abendland und Byzanz*², Darmstadt 1963, σελ. 79 κ.έ.

5. H. Fuhrmann, *Das frühmittelalterliche Papsttum und die Konstantinische Schenkung. Meditationem über ein unausgeführtes Thema*, I problemi dell'Occidente

ἐγγχείρημα τῆς παπικῆς *curia* ἀπέκτησε καὶ πολιτικό συμβολισμό, καθὼς συμπίπτει μὲ τὴν ἐξάρση τῆς λατρείας τοῦ Σιλβέστρου Α' (314-335), τοῦ πάπα ποὺ βάπτισε κατὰ τὴν παράδοση τὸν Μεγάλο Κωνσταντῖνο.² Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ὁ πάπας Παῦλος Α' καθιέρωσε μὲ σύνοδο³ τὴ λατρεία τοῦ Ἁγίου Σιλβέστρου, ἐνῶ παράλληλα εἶχε ἀφιερώσει μία ἐκκλησία καὶ ἓνα μοναστήρι μέσα στὴ Ρώμη πρὸς τιμὴν τοῦ ἴδιου τοῦ ἁγίου⁴. Ὁ πάπας Παῦλος Α' ποὺ ὑπῆρξε ὁ πρὶν σημαντικὸς σύμβουλος τῆς παπικῆς *curia*, πρὶν ἀναδυθεῖ στὸ ἀνώτατο ἀξίωμα τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας⁵, δὲν ἐπέλεξε φυσικὰ τυχαῖα τὴ λατρεία τοῦ πάπα Σιλβέστρου, σὲ ἐποχὴ ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἔντονες πολιτικὲς ζυμώσεις. Ὁ Σιλβέστρος ἦταν ὁ ἅγιος ποὺ ἀντανάκλωσε στὴν προκειμένη περίπτωση τὴ νέα τοποθέτηση τῆς Ἁγίας Ἐδρας, δεδομένου ὅτι στὸ πρόσωπο τοῦ Σιλβέστρου ἀποκαθίσταται ἡ ἀνεξαρτησία τῆς δυτικῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τὸ Βυζάντιο ποὺ, στὴν περίστασι αὐτή, ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὸν ἀρχηγό τινος Βυζαντίου, τὸν Μεγάλο Κωνσταντῖνο.

Ὁ Σιλβέστρος εἶναι ὁ ἅγιος ποὺ πρέπει νὰ ἀντικαθιστᾷ τὴν ἁγία Εὐφημία στὸν πολιτικό συμβολισμό τῶν παπῶν. Ἡ ἁγία Εὐφημία εἶχε πᾶψει πλέον νὰ μορφοποιεῖ τὴν ιδεολογία τῆς Ἁγίας Ἐδρας. Οἱ καιροὶ εἶχαν ἀλλάξει καὶ οἱ πάπες δὲν μποροῦσαν νὰ μιλοῦν γιὰ τὴ χαλκηδόνια ὁρθοδοξία καὶ γιὰ ὁμόνοια στίς σχέσεις μὲ τὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα, καθὼς ἡ κεντρικὴ ἐξουσία τοῦ Βυζαντίου εἶχε ἐπιχειρήσει κατὰ καιροὺς νὰ προβάλλει τὸν αὐτοκρατορικό θεσμό ὑπεράνω τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας μειώνοντας τὸ γόητρο τοῦ ἐκπροσώπου τῆς. Ἐπιπλέον, ἡ ἱστορικὴ συγκυρία τῆς ἐποχῆς μὲ τὴν ἄλωση τοῦ ἐξαρχάτου τῆς Ραβέννας τὸ 751 καὶ τὴν ἀπόδοσή του ἀπὸ τὸν Φράγγο ἡγεμόνα στὴν Παπωσύνη τὸ 756, δὲν ταυτιζόταν μὲ τὴ χρήση τοῦ συμβόλου τῆς ἁγίας Εὐφημίας ποὺ δὲν ἀνταποκρινόταν πλέον στὴν πολιτικὴ θεωρία τῆς Ἁγίας Ἐδρας. Ἐξάλλου, ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος Β' ἔσπαζε

nel secolo VII, *SCIAM* 20 (1973), τόμ. Α' σελ. 257-292, R. J. Loenen, *Constitutum Constantini. Destination, destinataires, auteur, date*, *Aevum* 48 (1974) σελ. 199-245. — Βλ. ἐπίσης Λουγγῆ, *Ἡ πρώτη βυζαντινὴ ιστοριογραφία...*, σελ. 70-71.

1. Τὸν πολιτικό συμβολισμό τῆς λατρείας τοῦ ἁγίου Σιλβέστρου ἐπισήμανε ὁ Masai, ὁ.π., σελ. 211.

2. *Liber Pontificalis*, τόμ. Α', σελ. 170 (Duchesne)· βλ. ἐπίσης τὰ εἰσαγωγικὰ σχόλια τοῦ Duchesne, σελ. CIX. Θεοφάνης, 17, 33 (de Boor).

3. Πρόκειται γιὰ τὴ σύνοδο τοῦ 761: *MGH Legum Sectio III, Concilia II, Concilia Aevi Karolini*, I, I, σελ. 64-71.

4. *Liber Pontificalis*, τόμ. Α' σελ. 464, (Duchesne)

5. Γιὰ τὴ σημαντικὴ περίοδο τῆς ἐπισκοπείας τοῦ πάπα Παύλου Α' βλ. τις ἀπόψεις τοῦ D. H. Miller, *Byzantine-Papal Relations during the Pontificate of Paul I: Confirmation and Completion of the Roman Revolution of the Eighth Century*, *BZ* 68 (1975) σελ. 47-64.

6. *Liber Pontificalis*, τόμ. Α' σελ. 456-463, (Duchesne)

τὸν συμβολισμό τῶν παπῶν, ρίχνοντας τὰ λείψανα τῆς ἀγίας στὴ θάλασσα, οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἔπρεπε νὰ ἐφεύρουν καὶ γιὰ λόγους γοήτρου, ἓνα νέο σύμβολο ποὺ θὰ ἐξέφραζε τὴ νέα πραγματικότητα. Ἡ ἀγία Εὐφημία ἀπέμεινε χωρὶς σημασία, παρὰ τὴν ἐπαναφορὰ τῶν λειψάνων τῆς στὴ Βασιλεύουσα ἀπὸ τὴν αὐτοκράτειρα Εἰρήνη, ὅπως ἐξάλλου οὔτε ἡ σύγκληση τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου στὴ Νίκαια καὶ ἡ ἀποκατάσταση τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων δὲν πρόσφερε οὐσιαστικὰ τὴν πραγματικὴ συνδιαλλαγὴ¹ τῆς πρεσβυτέρου μετὰ τὴ νέα Ρώμη.

ΕΛΕΩΝΟΡΑ Σ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-ΓΑΛΑΚΗ

1. Σχετικὰ μετὰ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ πάπα Ἀδριανοῦ (772-795) πρὸς τὴν Εἰρήνη καὶ τὸν Κωνσταντῖνο ΣΤ', τὶς διαφορὰς καὶ τὶς παραλείψεις ποὺ παρουσιάζουν σὲ ἐπίμαχα σημεία (ὅπως τὰ πρωτεῖα τῆς Ρώμης καὶ τοῦ Ἀγίου Πέτρου καὶ ἡ ἀποκατάσταση τῆς δικαιοδοσίας τοῦ πάπα στὴ Ν. Ἰταλία καὶ τὸ Ἰλλυρικόν), τὸ ἀρχικὸ κείμενο καὶ ἡ ἐλληνικὴ μετάφραση ποὺ ἀναγνώστηκε στὴ σύνοδο, βλ. O s t r o g o r s k y, ὁ.π., σελ. 153-155.

